

Zuzana Panczová–Gabriela Kiliánová–Tomáš Kubisa: *Národopis na Slovensku v službách Tretej ríše*. Bratislava, Ústav etnológie a sociálnej antropológie Slovenskej akadémie vied–Marenčin PT 2021, 195 p. /Etnologické štúdie, 52./

Zuzana Panczová–Gabriela Kiliánová–Tomáš Kubisa: *Volkskunde in den Diensten des Dritten Reiches. Deutsche Forscher und Forscherinnen in der Slowakei*. Berlin–Münster, LIT Verlag 2023, 190 p. /Kultur, Forschung und Wissenschaft 26./

A néprajz mint tudomány (mondhatnánk, *sajnos*, ha az ilyen érzelmi megnyilvánulás nem minősülne eleve tudománytalannak), szóval a néprajz már születése pillanatában (már amennyiben „pillanatról” beszélhetünk egy viszonylag lassan kialakulófélben lévő, teljesen, a szigorúan vett tudományos diszciplínák értelmében a mai napig *nem kialakult* – hiszen még megnevezése is folyamatosan változik! – tudományos diszciplínáról), szóval inkább mondjuk így: (ki)alakulási folyamata kezdeti szakaszától a politika szolgálóirányának szegődött. Hogy aztán az éppen hatalmon lévő politikai garnitúrák fel- és kihasználják, eredményeivel (vissza)éljenek. Az európai nemzettudatok, illetve a modern európai nemzetek, nemzetállamok ideológiai megalapozásában a 18. század végén, a 19. elején, talán túlzás nélkül állíthatom, kulcsszereppel bírtak a kezdeti néprajzi, induláskor főleg népköltészeti gyűjtések, s főleg azok eredményeinek közreadásai. Azt feltételezve (s azonnal arról meg is győződve), hogy a parasztság, a köznép az egyes nemzeti nyelvek autentikus hordozója, amiből kiindulva adottnak tartották (és ez a súlyosabb), hogy ugyanennek a köznépnak a nyelv *mellett* egyéb kulturális jellemzői is élesen kontúrozzák az adott nyelvi közösséget, s ily módon a népköltészet, hit- és szokásvilág, viselet, táplálkozás, építészet stb. szintén a

nemzeti identitás autentikus tartóoszlopait jelentik. Elkezdődött (és a mai napig tart!) egy-egy adott nemzet egyedülállóságának hangos *szajkózása*. Nem, nem erős ez a szajkózás, hiszen tényleg idézni lehetne egy sor olyan jelenséget, hozzájuk kötődő nyelvi fordulatot, amelyek különféle nyelveken a *saját* egyedülvalóság bizonyítására ugyanazokat az érveket, szóvirágokat hangoztatják (hogymást ne mondjak, legyen elég itt a kürtöskalács mint „tradicionális nemzeti termék” már-már a nevetségesség határát súroló esetére utalni). Állításom: nem csak az európai népi kultúrák azonos gyökereik, voltaképpen egymás variánsai, hanem a velük foglalkozó nemzeti néprajztudományok is. Itt persze nem szabad abba a hibába esni, hogy ezeket a „nemzeti néprajztudományokat” sommásan valamiféle monolitikus egységekként szemléljük (kezeljük, ábrázoljuk), de időről-időre a fősodrokra mégis jellemző a fentebb jelzett tendencia. És amikor a fősodor a politikummal egybefonódik, a *tudomány* szempontjából ez halálos ölelésnek minősülhet, hiszen a tudományt ideális esetben csak tudományos szempontok vezérelhetik. Ez a humán- és társadalomtudományok, így a néprajz esetében, finoman fogalmazva, nem egészen van így, s ahogy az alább tárgyalandó munka szerzői (mindhárman a Szlovák Tudományos Akadémia Etnológiai és Szociálandropológiai Intézetének a munkatársai) is megjegyzi (2021, 13. p.; 2023, 7–8. p.), még a totalitárius rendszerek ellenpólusként számontartott liberális berendezkedés sem mentes a tudomány befolyásolására tett kísérletektől.

Nyilván vannak fokozatok, s az alább bemutatandó könyv éppen egy ilyen, csaknem halálos ölekezés pillanatainak, a náci német néprajz második világháború alatti szlovákiai ténykedésének és térnyerésének látletét tárja eléink. Maga a szöveg először 2021-ben szlovák nyelven, elektronikus formában vált

hozzáférhetővé,¹ majd két évre rá már a német befogadóközönség számára enyhén módosított, német nyelvű nyomtatott változatát is kézbe vehettük.

A könyv négy fejezetre tagolódik. Az első abba a második világháború előtti (és alatti) diskurzusból enged bepillantást, amelynek hívószavai a *nacionalizmus*, *néprajz* és *kisebbségek* voltak. A második a késmárki Szülőföldkutató Intézet (*Institut für Heimatforschung*) működésébe enged bepillantást. A szepességi lokálpatrióta százszázalékos kutatóintézeteként korábban létrehozott, majd afféle *előretolt helyőrség* szerepébe emelt szervezetet, intézményt a Harmadik Birodalom hatalmas összegekkel támogatta abból a célból, hogy az ott folyó munka a birodalmi expanziós törekvésekhez szolgáltasson „tudományos” érveket. Kiemelt figyelmet kap a fejezetben a háború alatt az intézmény igazgatójának, a szudétanémet Hertha Wolf-Beraneknak (1912–1977) a szerepe. A harmadik fejezet, súlypontilag a habán-kérdés megítélésének a fényében, Franz Josef Beránek (1902–1967) munkásságát elemzi. Tanulságos az etnocentrizmusok egymásnak feszülései, ahogy a hivatalos Szlovák Állam a kutatóktól a szlovák elem hangsúlyozását várta el (a némettel szemben), s aminek kézzelfogható eredménye az akkoriban megjelent *Slovenská vlastiveda*. A német kutatók (úgy tűnik, a szlovákokkal hol együttműködve, hol nekik ellentartva) viszont a német dominancia kultúrtörténeti jelentőségét igyekeztek kiemelni. Végül a negyedik fejezet a neves szudétanémet kutató, Bruno Schier (1902–1984) szlovákiai (pedagógiai és tudományos) tevékenységét veszi górcső alá. (Az a helyzet, hogy amikor először szembesül-

tem a könyvvel, a főcím alapján arra gondoltam, hogy a szlovák kutatás náci ideológiától való érintettsége a téma, de az alcím ezt azonnal megcáfolta. Nos, Schier kapcsán viszont mégis célkeresztbe kerül néhány szlovák kutató is. De erről alább még részletesebben is szólok.) Ahogy az lenni szokott, a szövegközi archív fotókon túlmenően a könyvet bőszéges irodalom- és forrásjegyzék egészíti ki.

Nyilvánvaló, hogy egy recenzió szűkre szabott terjedelmi keretei nem teszik lehetővé egy ilyen, rengeteg kapcsolódási pontot kínáló munka részletekbe menő tárgyalását. Csak egy, talán másfél szempontot vetek föl, amihez vissza kell kanyarodni a bevezetéshez. Mélyszéges együttérzéssel olvastam a szerzők alábbi sorait: „A 2016 óta folyamatosan végzett kutatásunk eredményei arra ösztönöztek bennünket, hogy tágabb kontextusban is elgondolkodjunk a (nemzeti) néprajztudomány és az ideológia kapcsolatának mibenlétéről. Természetesen közvetlen elődeink, személyesen ismert kollégáink is képbe kerültek, akiknek a fasiszta, majd később a kommunista totalitárius hatalom idején kellett megküzdniük a szakmájuk iránti hűség és szeretet, a személyes ambíció és a karrierjükre gyakorolt esetleges következményektől való félelem sokszor egymással szembemenő kihívásaival. Sokan az opportunizmust választották, sőt a meggyőződéses ideológus szerepébe bújtak, többüket meg a fennálló hatalom elzárt a tudományos tevékenység lehetőségétől, mások viszont, személyes integritásuk megőrzése érdekében önkéntesen a háttérbe húzódtak, miközben a többség valamiféle elfogadható egyensúly megtalálásával próbálkozott.” (2021, 9. p.; 2023, 2. p.) Érteni vélem e sorokat, meg azt a (csak a szlovák változatban szereplő) mondatot is, amely ezeket követi („Érdekes, de nem éppen könnyű feladattal szembesültünk tehát.”), mert magam is ezt a feladatot tartom a legnehezebben elvégezhetőnek. A hazai (értsünk ez alatt szlovákokot,

1 <https://www.sav.sk/uploads/monography/40/154/fulltext/0518141503100950Narodopis%20na%20Slovensku%20v%20sluzbach%20Tritej%20rise.pdf> [utolsó megtekintés: 2024. 12. 27.]

magyart, mindegy) kutatók nyílt vagy álcázott politikai szerepvállalásaival való őszinte és kendőzetlen szembenézés kérdését. Ami a német kutatást illeti, annak náci érintettségével a német szakmai utókor több felvonásban is szembenézett, a lényegi vonásokat (azt hiszem) feltárta. Viszont tudjuk, hogy az ördög a részletekben rejlik, ezért nagyon is helyénvaló és fontos a most szóban forgó könyv szerzőinek alapos, tényfeltáró munkája. Amely, ahogy arra már utaltam, nem kerüli meg a szlovák kutatók érintettségével való szembenézést sem. Szerepel a kötetben egy „leleplező” archív fotó (ebben a mai világban divatos politikai karaktergyilkosságok „bizonyító erejű” aduásza lehetne), amin öt alak lépdel mosolygós vidámsággal a kamera irányába: Bruno Schier, Andrej Melicherčík, Mária Lacková, Soňa Žuffová (a későbbi Kovačevićová) és egy horvát egyetemi hallgató. (2021, 122. p.; 2023, 144. p.)

Kettejük viszonyulását Bruno Schier tanításaihoz a szerzők részletesebben is kibontják. Most csak röviden: Andrej Melicherčík (1917–1966) 1941-től Schier asszisztense a Szlovák Egyetem bölcsészka néprajzi szemináriumában, egy szemesztert Lipcsében is eltölt, a kezdeti időszakban, úgy tűnik, legalábbis nagy vonalakban, átveszi Schier nézeteit, viszont nagyon gyorsan inkább Bogatyrev, illetve a funkionalista-strukturalista szemlélet követőjének szegődik, ahogy (a képen 22 éves) Soňa Žuffová (1921–2009) is. Utóbbi hatvan évvel később egy interjúban élesen elhatárolódott Schier nézeteitől. Akkor már könnyű volt, tehetjük hozzá rosszmájúan, de hát egy nagyon rövid időszak volt ez, ő ráadásul egyetemista, s amikor első, meghatározó funkionalista-strukturalista ihletettségű tanulmányai nem sokkal később megjelentek (1946, 1947), nos, akkor sem volt már oly nehéz látni a náci eszmék tarthatatlanságát. Az ilyen tanulmányok viszont nem az egyik napról a másikra születnek. A képen ellenben önfel-

ledten mosolyognak és lépdelnek egy szebb jövő felé... Akár (a szarkazmust fokozandó!) az 1938-ban bevonuló magyar honvédeket fogadó boldogságot sugárzó „felvidéki magyarok”, vagy az ötvenes (és későbbi) évek május 1-jei felvonulásának résztvevői örömtől ragyogó arcai...

Rudolf Bednáríkról (1903–1975) ilyen, legalábbis publikus kép nem maradt fenn, mégis ő az, aki eszmerendszerében a legközelebb állhatott Schier náci és/vagy etnocentrikus nézeteihez, tudományos metódusához. Aki etnocentrizmusra etnocentrizmussal válaszol és a német kisajátítással szemben megvédi a szerinte szlovák csicsmányi lakóházakat. Annak feszegetésétől most tekintsünk el, hogy mennyire lehet hiteles az a hagyomány, mely szerint a 15. században a török elől ide menekülő bolgárok alapították. Mindenesetre Csicsmány mára a szlovák népi kultúra egyik, a külföld felé is terjesztett jelképe lett (lásd: útlevélügy), miközben a sajátos, kívülről festett geometrikus díszű faházak Szlovákián belül is egyedinek számítanak. Akár a matyó hímzés mint magyar nemzeti jelkép...

És akkor, ha már úgyis erre kanyarítottam mondataim fonalát, engedtessek itt meg egy kis kitérő a korabeli magyar néprajzkutatás irányába. Merthogy a szembenézés nem történt meg. Két, legalábbis problematikus munkát hozok fel példaként. Az egyik az első bécsi döntést követő 1938-as terület-visszacsatolásokat ünneplendő, 1939-ben megjelent, *A visszatért Felvidék adattára* című kötetben látott napvilágot Manga János tollából, *A visszatért Felvidék néprajza* címen. A kor egyéb propagandakiadványaihoz (pl. Juhász Vilmos: *Felvidék! A visszaszerzett és a még visszavárt Felvidék története, mai élete, kultúrája, földrajza, néprajza, műemlékei*. Budapest, 1939) képest ebben nincs kikacsintás a további területszerzésekre... Noha! Noha Manga nemes egyszerűséggel „visszatért Felvidék” címen olyan területek népi kultúrájára

ról is beszél, amelyek az akkori Szlovákia kere-
teit közt *maradtak* (pl. Zoboralja), vissza-vissza-
térő szófordulata az „ősi halászélet”, „ősi
házassági forma”, „ősi évkezdő ünnep” stb.
Ha jól számolok, egy alkalommal említi a tér-
ségben élő szlovákokat egy hiedelemalak kap-
csán. Erről egy másik, Manga számára sorve-
zetőként használt munka jut az eszembe,
mégpedig Györffy István „szellemi végrendele-
te” (*A magyar néphagyomány és a nemzeti
művelődés*. Budapest, 1939), amelynek egyik
fejezetcíme (*Nemzetiségeink és a magyar
néphagyomány*) minimálisan meg kell, hogy
hökkentse az embert. Aztán, ha elolvassa a
fejezet első sorait, ez a meghökkenés der-
mesztővé kezd válni: „Habár a velünk együtt
élt nemzetiségek: tótok, oláhok, szerbek, hor-
vátok, sokácok, vendek, magyaroroszok anya-
nyelvüket megtartották, mégis sokkal inkább
magyar hagyományok szerint élnek, mintsem
ők és a magyar közvélemény gondolná.
Részint nyelvi különállásuknál, részint határ-
széli településükénél fogva minden magyar
műveltség hatás később jelentkezik náluk,
ennél fogva tovább is őrzik azokat, mint a
magyarság, mely mint magasabb műveltségű,
jobb területeken élő, vezetésre hivatott nép
hamarabb újít.” (Györffy 1939, 58. p.)

Nem állítom, hogy náci (pedig de!), de
hogymélységesen etnocentrikus és a korabeli
magyar kormányzat revizionista politikáját
kiszolgáló, felsőbbrendűséget hirdető szöve-
gekről, szövegkörnyezetekről van szó, az
egyértelmű. (Érdemes lenne egyszer mélyebb,
összehasonlító analízis tárgyává tenni a kor-
szak szlovák és magyar néprajzi szintéziseit!)

Mindamellett egy-egy kulturális jelenség
gyökereit kutatni nem ördögtől való dolog. És
most egy tudatosan nem a könyv közvetlen
tárgyába vágó példát hozok, hanem megmarad-
dok még egy csöppet Györffy vonzásában.
Hogy hogy is van ez? Ki mit és kitől vett át? Az
1980-as évek második felében szlovákiai
magyar néprajzkutatók egy csoportja a szlová-

kiai Kisalföld néhány magyar településén vég-
zett monografikus kutatásokat. Köztük az
Ipoly menti Lelédén is. Az akkor szinte színma-
gyar falucska különféle néprajzi aspektusait
vizsgáltuk, majd a kutatás legvégén derült ki,
hogy a mai lelédiek őseit a 18. század végén,
a török kiűzése után az esztergomi káptalan
telepítette ide a többi között Liptó megyéből. A
20. század elején a faluban az idősek egymás
közt még szlovácul beszéltek. A kutatás idejé-
re viszont a település magyarrá vált. Föltehető
(és föl is teendő!) a kérdés, ezek a nyilvánvaló
szlovák gyökerek vajon tetten érhetőek a ma
(vagy közelmúlt) mindennapi kultúrájában? A
táplálkozásban például? Vagy a hiedelem- és
szokásvilágban? Később kapcsoltunk, az akkori
kutatás során ezeket a kérdéseket már nem
vizsgálhattuk, viszont azóta is foglalkoztatnak.
És valós, korántsem szörványos jelenségekre
mutató kérdések ezek. Lehet itt utalni Jozef
Ludovít Holuby (1836–1923) tanulmányára,
amely a Galgóc környéki egykori magyar,
Holuby idejére elszlovákosodott falvak magyar
kulturális vonatkozásait tárgyalja, Bodnár
Mónika szép dolgozatára a Kassa közeli
Horváti magyarrá vált ruszin lakossága kultu-
rális jelenségeiről, a Nyitra környéki települé-
sek évszázadok alatti nemzetiségi, a magyar
és a szlovák közti ide és oda ingadozásairól
(asszimiláció–disszimiláció), de ugyanúgy,
ahogy (és itt visszakanyarodom jelen recenzió
közvetlen tárgyához) szülőfalum (Köbölkút) és
a szomszédos Német-Szógyén esetére: a
mára elmagyarosodott egykori német lakossá-
ga a mai kultúrán ott hagyta-e és ha igen,
konkrétan miben, a névjegyét? Szóval csak
oda szeretnék kilyukadni, hogy az ilyen kutató-
sok, még ha sokszor csak kevés és szerény
megbízható eredményt ígérnek is, nem tekint-
hetőek megalapozatlannak és fölöslegesnek.
És nem azért, mert ezek az eredmények bár-
kit, bármely politikai hatalmasságot is területi
(vagy egyéb) igények hangoztatására jogosít-
hatnának fel, hanem egyszerűen azért, mert

szeretnénk közelebb kerülni egy valós múltismerethez, a honnan jöttünk, hol vagyunk és merre tartunk kérdéseinek a megtárgyalásában.

A fentiek megfogalmazásához (bocsánat, de most kapok észbe, hogy szinte csak) ürügyként szolgáló kiadvány célja, a szerzők világos megfogalmazása szerint is, hogy hozzájáruljon a néprajzi tudományok egészséges (ön)reflexiójához. Noha, amint arra a bevezetőben már részletesebben is kitértem, a néprajz, igaz, változó mértékben és intenzitással, de mindig is kiszolgálója és kiszolgáltatottja volt a regnáló ideológiáknak, politikai rendszereknek. A magyar olvasó számára hadd hozzam ide példának Kovács Ákos eléggé nem méltányolt, hatalmas munkáját, *A kitalált hagyományt* (Pozsony, Kalligram, 2006), ami e kiszolgáltatottságoknak és kiszolgálásoknak sok tucatnyi megnyilvánulási formáját mutatja be. Jelen kötet szerzői a történelemnek egy olyan szeletét, Európának egy olyan területét választották, amikor és ahol a tudomány a hatalomért és a területi igények igazolásáért folytatott harc katonai stratégiáinak organikus része lett. Noha tudományos diszciplíná(i)nk eredményei első ránézésre sokszor öncélúnak tűnnek, némi szarkazmussal: a „társadalmi hasznosíthatóság” kézzelfoghatósága nem annyira szembeötlő (ott van az persze, még ha nem szemkibökő készülék formájában is), ebben az esetben egészen más a helyzet. Még ha a történelem nem ismétli is önmagát (jómagam ebben sem volnék biztos), bizonyos „megoldási” formák időről-időre hajlamosak visszatérni. A bennünket körülvevő, nem túlzás: forrongó világ meg arra figyelmeztet, hogy érdemes és szükséges szembenézni a saját tudományos múltunkkal is. Beleértve ebbe a háború utáni ingadozások és sarkosságok kérdéseit is. De ez már egy másik történet. Tényleg?

Liszka József

Vörös Ferenc: Név- és nyelvhasználat a magyar nyelvterület peremvidékén. Szombathely, Savaria University Press, 2022, 336 p.

Vörös Ferenc legújabb könyve olyan nyelvészeti-nyelv földrajzi elemzéseken alapuló, korábban konferenciakötetekben, antológiákban megjelentetett írásokat tartalmaz, amelyeket közös gondolat, az anyaországon kívül élő magyar beszélők közösségek név- és nyelvhasználatára kapcsol egybe. A gyűjteményben közzétett tizenkét tanulmányban a szerző egyebek között olyan fontos kérdésekre keresi és találja meg a választ, mint például: miképpen befolyásolták a határon túli magyarok név- és nyelvhasználatát a múlt század történelmi változásai, milyen következményekkel járt az utódállamokba kényszerült magyarok anyanyelv- és névhasználatának a formális szintereken való korlátozása vagy megtiltása, milyen különbségek mutatkoznak az egyes régiók nyelv- és névhasználatában. Mindezekből jól látható, hogy vizsgálódásai során Vörös Ferenc a nyelvtudomány több területéhez is kapcsolódik, kutatási eredményei elsősorban a történelmi személynévtan, a modern onomasztika, a szociolingvisztika és a kontaktológia számára izgalmasak és hasznosak. A továbbiakban az egyes közlemények vonatkozásában mutatjuk be a kiadványt.

A *Nyugat-magyarországi és burgenlandi családnevek a történelmi nyelvöldrajz nézőpontjából* (13–49. p.) c. írásában a szerző a 18. század eleji magyar nyelvterület legnyugatibb peremével érintkező Vas, Sopron és Moson megye családnévállományát vizsgálja majd veti össze a 2009-es magyarországi, illetve osztrák-magyar határmenti régió nyelvöldrajzi vonatkozásaival. A vizsgálódás irányvonalát annak tanulmányozása adja, hogy miként járulhatnak hozzá a történelmi névtani kutatások a 18. század eleji Magyar Királyság magyar nyelvterületének nyugati peremére jellemző nyelvi-etnikai viszonyok körülhatárolá-

sához. Ehhez Vörös meggyőződése szerint alapvetően a térség német, szláv és magyar eredetű családnevei nyelvi alkatának vizsgálata szolgálhat közvetett támpontul. Az elének tárt névanyag középpontjában az Unger családnév áll, ezt követi az -ics végű szláv eredetű családnevek, majd a -mann utótagú nevek téri tagozódásának vizsgálata. A továbbiakban a szláv eredetű -szky (-ský) képzős nevekkal és azok nyelvföldrajzból levonható tanulságaival foglalkozik a szerző, majd a Rozmán családnév lexikális típusa alá besorolható névváltozatok morfofonetikai kérdéseit boncolgatja. A vizsgált családnevek sorát a magyar névképzésnek tekinthető Nagy név háttérben álló sokféle motiváció zárja.

A Családnév-regionalizmusok a 18. század eleji Magyar Királyság nyugati térségéből (51–76. p.) c. dolgozatában a szerző arra a földrajzi területre irányítja a figyelmet, amelyet az első világháború befejezése után Ausztriához csatoltak. A szóban forgó régióban három fő etimológiai réteggel, döntően német, kisebb részben pedig szláv és magyar eredetű családnevekkel találkozhatunk. A jellegzetes német és szláv névképzések morfoszemantikai típusai alapján végzett vizsgálatok összegzéseként Vörös megállapítja, hogy a történelmi Sopron, Vas és Moson megye területén a népességi és gazdasági viszonyok 1720-as országos összeírása döntő többségében német eredetű családnevekről tanúskodik; ugyanakkor úgy véli, hogy „egy-egy név eredete és viselőjének nyelvi-etnikai hovatartozása között többnyire nincs szükségszerű összefüggés, hiszen az etimológia sokkal inkább a névadó közösséget, mintsem a névgazdát jellemzi”. (61. p.) A dolgozat részét képező térképmelléletek szerint a németiség jelentős helyi többséget alkotott a Magyar Királyság legnyugatibb megyéiben, de a régióba a 15. századtól előbb szórványosan, később tömegesen betelepülő horvátok is jelen voltak a teljes nyugati határszélen. A magyar eredetű családne-

vek kis számát a szerző azzal magyarázza, hogy a nemesi kiváltságokkal rendelkező örvidéki települések népessége kívül esett az összeírók látókörén (történelmi források szerint a katonai hatóságok nem engedték a határörvidéki lakosságot összeírni), így személynévanyaguk nem lett feljegyezve.

A felsőpulyai magyarságról az ezredforduló után két évtizeddel (77–92. p.) címmel közzétett írás keletkezését az a Felsőpulyán (Oberpullendorf, Ausztria) végzett terepmunka inspirálta, mely a szerző szakmai vezetésével valósult meg 2016-ban. Az összegyűjtött adatok feldolgozását megelőző kitekintés arról tanúskodik, hogy a település népességének jelentős részét egykor őshonos magyarok alkották. 1910-ben Felsőpulya lakosainak már csak 36,67%-a, száz évvel később, 2010-ben pedig mindössze 22%-a vallotta magát magyarnak. Annak ellenére, hogy az Osztrák Szövetségi Kormány 2000. évi állásfoglalása szerint a településen a német nyelv mellett a magyar is hivatalos státuszt élvez, az őshonos magyar népesség identitása – más, magyar hagyományokkal rendelkező felső-orségi településekhez hasonlóan – megváltozott: nem magyaroknak, hanem osztrákoknak vallják magukat. Vörös úgy véli, hogy az efféle önazonosság-tudat háttérben az áll, hogy úgy érzik, „a számukra jólétet biztosító osztrák államhoz e tekintetben is lojálisnak kell lenniük”. (83. p.) A felsőpulyai magyarság mára több kutató véleménye szerint a nyelvcsere folyamatának végállomásához érkezett. Ennek különböző okai vannak, közülük a szerző elsőként nevezi meg a késve érkezett kisebbségvédelmi intézkedéseket, amelyek, ha időben jönnek, még megállíthatják volna a folyamatot.

A Népességmozgás modellálása történeti és jelenkori családnév földrajzi térképlapok alapján (93–132. p.) c. dolgozatban a 18. századi Magyar Királyság keleti peremvidékének leggyakoribb családneveit, illetve ezeknek a 2009-es magyarországi családnévállomány-

ban való előfordulását veti össze Vörös Ferenc, miközben a két idősíkból származó családnevek etimológiai rétegeinek gyakoriságára fókuszál. Vizsgálati eredményei alátámasztják azokat a feltételezéseket, miszerint létezik egyfajta korszakokon átívelő névföldrajzi állandóság, melyben egyértelműen szerepet játszik a nyelvet használó beszélőközösség konzerváló ereje. A tanulmánynak hasznos részét képezik azok a táblázatok, amelyek felvonultatják a vizsgált Árgyelán, Erdelyán, Marosán, Moldován családnevek ejtés- és/vagy írásképváltozatait, illetve ezek gyakorisági előfordulását a történeti és a jelenkori korpuszban. Vitathatatlanul értékesek továbbá azok a mellékletként csatolt kartogramok, melyek áttekinthetően szemléltetik az -inger képzős német családnevek történeti névföldrajzát, a Csémy név történeti és jelenkori névföldrajzát, valamint az Árgyelán és az Erdelyán, a Marosán és a Moldován családnevek változatainak mindkét időszámban való térbeli eloszlását települések és megyék szerinti bontásban.

A *Névhasználati motivációk a Kárpát-medencei magyar nyelvterület külső régióiban* (133–152. p.) c. írás a trianoni békeszerződés után a peremállamokban (Ausztria, Horvátország, Románia, Szerbia, Szlovákia, Szlovénia, Ukrajna) kisebbségi helyzetbe szorult magyarság személynévállományának változását vizsgálja. A szerző előbb felsorakoztatja e változások okait, melyek egy része a hatalom államnyelvűsítési törekvéseivel hozható összefüggésbe, másik része pedig a többségi társadalom névasszimilációs szándékaihoz köthető. A továbbiakban a kisebbségben élő magyarok névhasználatának jellegzetességeit az egyes utódállamokban hatályos névjogi vonatkozású jogforrások ismeretében tárgyalja. Vizsgálódásának eredményeképpen megállapítja, hogy „bármely magyarlakta Kárpát-medencei külső régió személyneves korpuszát tanulmányozzuk a formális nyelvhasználati színtereken, közös sajátosságnak fogjuk talál-

ni, hogy a 20. században a magyar beszélőközösség személyneveit tömegesen államnyelvűsítették”. (145. p.) Az egyes régiókban végbe ment folyamatok és változások rokon vonásainak részletes egybevetésétől eltekint a szerző, ehelyett olyan régiós jellegzetességeket emel ki, amelyek az adott térséget megkülönböztetik a többi régiótól.

Az *Erdélyi szótörténeti tár és a család-névföldrajzi kutatások kapcsolódási pontjai* (153–181. p.) címen közzétett tanulmányt a Szabó T. Attila regionális szótárában előforduló etimológiai és nyelvföldrajzi kapaszkodók, valamint a szócikkekben található család- és személynévi példák ihlették. Vörös Ferenc az Erdélyben jellemző családnevek közül két lexikális és egy morfoszemantikai típust állít vizsgálódásai középpontjába, az összevetéshez azonban kiinduló forrásától, az Erdélyi szótörténeti tártól jellegében teljesen eltérő korpuszt használ: az 1720-as országos családnév-állományt. A szótörténeti tárból elsőként a regionalizmusnak tekintett fazakas címszót emeli ki, párhuzamba állítva vele az 1720-as összeírásban előforduló, a foglalkozásnévből származó családnevek nyelvjárási változatainak nyelvföldrajzát. Másodikként a helynévből eredeztethető Ohaba családnév változatait vizsgálja, végül a -fi névrészes családnevek ortográfiai szempontból is nagyfokú változottságot mutató változatait tekinti át nyelvföldrajzi szempontok alapján. A dolgozat részét képező kartogramok ezúttal is megyénkénti és településenkénti bontásban szemléltetik az 1720-as országos összeírásból szerzett adatokat.

Az *Államnyelvűsített kárpátaljai személyneveink kálváriája a 20. és 21. században* (184–194. p.) c. írás az ukrán nyelvtörvények és névjogi vonatkozású szabályozások oldaláról vizsgálja a kárpátaljai magyar kisebbségek hivatalos és informális névhasználatát. A szerző saját kutatásai, valamint kárpátaljai magyarok által a rendelkezésére bocsátott, ukrán

hatóságok által kiállított személyi okmányok névadatai alapján szemlélteti a kárpátaljai magyarok névviselésének sajátosságait. A dolgozatban található 2. táblázat szemléletesen ábrázolja a magyarországi és a kárpátaljai magyar nők hivatalos és informális névhasználati lehetőségeit, s egyben alátámasztja azt a tényt, hogy a „kárpátaljai magyar nőknek sokkal szűkebb repertoárt kínál a jog, mint a magyarországiaknak”. (193. p.)

A *Peremvidéki családnév-etimológiák nyelvöldrajzáról* (195–213. p.) c. tanulmány a szerzőnek azon tapasztalatán alapul, hogy az 1720-as összeírásból ránk maradt családneveknek nemcsak az olvasata, hanem a képzésükkel kapcsolatos kérdések megválaszolása is gyakran okoz fejtörést a kutatók számára. Mivel a fentiekből következően e nevek nyelvi hovatarozásának etimológiai megközelítése nem mindig vezet megnyugtató eredményre, Vörös Ferenc néhány, a fennmaradt névkörpuszból kiválasztott példa segítségével szemlélteti a névelemzés során felmerülő problémákat. A különféle eredetretegek kialakítása-kor a névalkotás módját veszi figyelembe, így több csoportot alakít ki: az elsőbe a magyarban, a másodikba a szláv nyelvek valamelyikében, a harmadikba a németben keletkezett családneveket sorolja; miközben elkülönítve kezeli azokat a neveket, amelyeknél a képzésmód alapján többféle besorolási lehetőséget feltételez. Vizsgálódásának eredményét adekvát magyarázatokkal alátámasztva a dolgozatban közzétett kartogramokon követhetjük nyomon, melyek a magyar, szláv, német, illetve német–magyar és szláv–magyar névképzéssel létrejött családnevek nyelvöldrajzát ábrázolják az 1720-as közigazgatási beosztás nyugati és déli megyéiben.

A *Horvátországi magyarok a huszonnegyedik órában* (215–231. p.) c. írásában a szerző a horvátországi magyarság fennmaradásának feltételeit vizsgálja a kisebbségek nyelvi jogait biztosító szabályozásoktól kezdő-

dően az informális szintereken, az oktatásban, a kultúra és a tömegtájékoztató területén tapasztalt nyelvhasználati jellemzőkön keresztül egészen a hitéletig. Összegzésül megállapítja, hogy bár a jelenlegi horvátországi nyelvpolitika lényegében minden nyelvhasználati szintéren biztosítja az országban élő magyar közösségek anyanyelvének használatát, kutatása során a hosszabb távú fennmaradás szempontjából több kedvezőtlen tényezőt is észlelt. Ezek közé sorolja a horvátországi magyarok viszonylag alacsony lélekszámát, a szórványban élők nyelvhasználati lehetőségeinek korlátait, a vegyesházasságok növekvő számát, a horvátdomináns kétnyelvűség erősödését, s az utóbbi következményeként a magyar nyelv presztízsének csökkenését a magyar gyökerű családokban. A fentiek következtében „Szlavónia számos magyar gyökerű falva szolgál napjainkban élő laboratóriuma-ként ennek a folyamatnak, illetőleg a helyi beszélőközösségekben bekövetkező nyelvcsere-nek/nyelvhálalnak a tanulmányozására”. (229. p.)

A *Kárpát-medencei névpolitikai sereg-számla* (233–280. p.) c. dolgozatban a szerző a tudományos, illetve politikai vonatkozású névpolitika tükrében tanulmányozza a peremországok magyarlakta régióinak helyzetét. Vizsgálódásai során állami hovatarozásuk betűrendjében veszi sorra a Kárpát-medence külső térségeinek névpolitikai gyakorlatát: alapvetően a hely-, személy- és intézménynevek használatának jogi szabályozását és gyakorlati megvalósulását állítja a középpontba, de esetenként a nyelvi tájkép alakulását befolyásoló informális tényezőkre is kitekint. A kutatás tanulságaként megállapítja, hogy a térségben „mind pozitív, mind negatív tartalmú nyelv-és névpolitika esetében találkozhatunk a) megengedő és/vagy támogató, illetőleg b) korlátozó és/vagy tiltó gyakorlatot folytató államokkal, de a kettő akár egyazon országon belül is jól megfér egymás mellett”. (236. p.)

A *Miről vallanak a kelet-szlavóniai Rétfalu hajdani családnevei?* (281–315. p.) c. tanulmányban névföldrajzi térképlapokkal ered a hajdani Baranya vármegye, ma Horvátország fennhatósága alá tartozó település egykori és jelenlegi magyar népességének nyomába Vörös Ferenc. A rendelkezésére álló névkorpusz (a rétfalui református temető magyar, illetőleg magyar eredetű személyneveket tartalmazó sírfelirata; továbbá a település általános iskolája végzőseinek névjegyzéke az 1957/58-as tanévtől kezdődően) alapján kartogramok segítségével mutatja be a Rétfalu temetőjében gyűjtött jellegzetes családnevek, a Magdika, Ledő, Gyana/Gyanó, Tósa és Gajnok nyelvföldrajzát, összevetve az 1948-as népszámlálás adatait az 1720-as országos összeírás és a 2009-es magyarországi családnévkorpusz névadataival.

A gyűjtemény utolsó, *Melyik maradjon: a hit vagy a nyelv?* (318–336. p.) c. dolgozatában a szerző a hitélet megtartó szerepét vizsgálja a burgenlandi Felsőőr református beszélőközösségének vonatkozásában. Áttekinti a gyülekezet mindenkorai előjáróinak azon döntését, melyek 1922-től, a település Ausztriához való csatolásától napjainkig biztosították/biztosítják a felsőőri beszélőközösség által használt két nyelv, a német és a magyar közötti egyensúlyozást. Fontos üzenetként tárja elénk azt a magyarnyelvűség megtartását célzó felsőőri törekvést, miszerint a 2019-es lelkési pályázat kiírásában alapvető szempontként szerepelt, hogy a gyülekezet élére meghívandó lelkész németül és magyarul is képes legyen szolgálni a híveket.

Vörös Ferenc fenti tanulmánykötete betekintést nyújt a szerző eddig megjelent 19 monografikus munkájának, valamint magyarországi és külföldi szerkesztett és lektorált gyűjteményekben, szakmai folyóiratokban közölt csaknem másfél száz tanulmányának kutatási eredményeibe. Jó alapul szolgál további, a történeti és jelenkori családneveket a

nyelvföldrajz keretébe ágyazó kutatások megtervezéséhez, folytatásához; a szerző módszertani alapvetései mindemellett nagymértékben segítik a személynevekkel foglalkozó fiatal kutatók munkáját. A kötetben megjelenő írások értékét emelik a kiváló minőségű, profeszionálisan szerkesztett térképmelléletek.

Misad Katalin

Varga P. Ildikó: A kultúraszervező Vikár Béla. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2023, 224 p.

Varga P. Ildikó kéziratári és levéltári kutatásokon alapuló monográfiája új megvilágításba helyezi a Kalevala-fordítóként és a népköltészet gyűjtőjeként ismert Vikár Béla (1859–1945) alakját. A Vikárt mint kulturális menedzsert bemutató kötet egyrészt a levelezés tanulságait összegzi tematikus kategóriákba rendezve, az időrendtől sem szakadva el, másrészt áttekintést ad Vikár életéről és pályájáról, az életmű legfontosabb szegmenseiről. A szerző a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem Magyar Irodalomtudományi Intézetének adjunktusa és az *Erdélyi Múzeum* folyóirat főszerkesztője, a finn–magyar kulturális kapcsolatok és a magyar műfordítástörténet elismert kutatója, a finn irodalom fordítója. Varga P. Ildikó korábbi műveiben is foglalkozott Vikárral: *Hiisi szarvasától a csodaszarvasig* című monográfiájában (Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2010) a magyar Kalevala-fordításokat elemezte, 2017-ben pedig Vikár Béla 600 levelét rendezte sajtó alá *Finnország egyik leg-lelkesebb diplomatája itt több mint ötven éven keresztül* címmel. A magyarországi és finnországi levéltárakból összegyűjtött Vikár-levelek nagy része finn címzettekhez szól vagy finn tárgyú, a finn nyelven írottakat maga Varga P. Ildikó fordította magyarra.

A *kultúraszervező Vikár Béla* című kötet is számos Vikár-levelet vagy levélrészletet

közül; az esettanulmányok a leveleket megfelelő elméleti és kultúrtörténeti kontextusba helyezik, háttérinformációkat nyújtanak, feltárják a vonatkozó események láncolatát, bemutatják az értelmiségi hálózatokat és elemzik a motivációs rendszereket. Elméleti alapotként az Itamar Even-Zohar többrendszer-elméletével összekapcsolt hálózatelmélet szolgál. Vikár több tekintetben is egy-egy kapcsolati háló csomópontjaként működik, ez leginkább a finn–magyar kapcsolatok terepére érvényes, ám szerkesztői és szervezői tevékenysége horizontjában ott van pl. a politika, a nyelvtudomány, a néprajz, de még a nőügy és a feminizmus is. A szerző a hálózatok működése mellett, illetve azokkal összefüggésben vizsgálja az önkultuszépítés stratégiáit is, ez azért is tanulságos, mivel a kultuszépítésnek fontos szerepe volt Vikár Kalevala-fordításának kanoizálódása szempontjából is.

A monográfia felvázolja a magyar–finn kapcsolatok alakulását 1945-ig. A témának nemcsak nyelvészeti, irodalmi, kulturális, hanem politikai vetületei is vannak, a személyes kapcsolatok mellett az intézményes és államközi viszonyokat is számba kell venni. Mivel az 1930-as években az intézményes kapcsolatoknak a rokonság ápolásán túl a célja az is, hogy Magyarország a készülő revízióhoz külföldi támogatókat keressen, s a turanizásgeszme egyre inkább a politikai jobboldal eszméivel azonosult, „már nem a nyelv vagy a kultúra rokon vonásai kerültek előtérbe a turáni népek kapcsán, hanem a fajiság, a vérrokonsági kapcsolatot”, ezért a „mérsékelt” Vikár a magyar–finn kapcsolatokat inkább az általa alapított La Fontaine Társaság keretein belül ápolta. Az eredetileg 1920-ban, La Fontaine meséinek kiadására létrehozott társaság célja az európai kultúrák közti közvetítés volt, s a több nyelvből is fordító Vikár ezen különös igyekezettel dolgozott, egészen 1945-ben bekövetkezett haláláig.

Az elméleti megfontolások és a kapcsolattörténeti áttekintés után az esettanulmányok a Vikár-életrajz kronológiájára szerinti sorrendben tárgyalnak pár kiemelt témát, Vikár első finnországi útjától (1889) kezdve (mely Szentpéterváron és Karjalán keresztül vezetett, s melynek a Kalevala-fordítás lett a legfőbb hozadéka) a Vikár emlékezetét, kettős temetését és a temetési beszédeket tárgyaló záró fejezetig.

Vikár első finnországi útja alkalmával kezdett érdeklődni a nőkérdés iránt is, ezt követően szerkesztőként Magyarországon is megpróbálta előmozdítani a női emancipáció ügyét. A témában cikkei jelentek meg az *Élet* hasábjain, a folyóirat szerkesztőjeként pedig igyekezett női szerzőket is publikálásra biztatni, különösen az arisztokrata körökből, hiszen ezt tartotta a nőügy előmozdítása szempontjából a leghatékonyabbnak. Finnország mint követendő példa jelent meg az 1890-es években, hiszen míg Magyarországon 1896-ig nem volt leánygimnázium, a lányok csak magánúton, miniszteri engedéllyel érettségizhettek le, Helsinkiben a lányok már 1886-tól nem is leánygimnáziumban, hanem koedukált iskolában tanulhattak a fiúkkal együtt. Vikár levelezett Alexandra Gripenberg bárónővel is, a finn nőmozgalom kiemelkedő alakjával és Minna Canth írónővel, a 19. századi finn irodalom egyik legjelesebb alakjával, és közölte szövegeiket az *Élet* folyóiratban. Az *Élet* szerkesztősége 1892-ben megpróbálta előmozdítani egy alapítandó leánygimnázium ügyét, de a minisztériumból nem sikerült megszerezni rá az engedélyt.

Külön esettanulmány foglalkozik a *Westöstliche Rundschau* politikai és irodalmi folyóirattal, mely 1894 és 1896 között jelent meg, s melynek Vikár szintén a szerkesztői között volt. A lapot, mely nemzetközi összefogással született, Németországban adták ki, de Magyarországon szerkesztették, s tulajdonképpen oroszellenes jellege volt. Vikár levele-

zéséből kiderül, hogy finn szerzőket próbált a lap munkatársaivá tenni, Minna Canth *Ompelija (Varrónő)* c. elbeszélése pl. meg is jelent a lapban németül, magyarul pedig ugyanez a szöveg a szintén Vikár szerkesztette *Életben*.

A levelezésből kiolvasható háttérinformációk alapján vizsgálja a szerző Vikár akadémiai karrierrel kapcsolatos terveit, puhatolózásait, próbálkozásait és kudarcát. Vikár 1901-ben pályázott a kolozsvári egyetem magyar és finnugor összehasonlító nyelvészeti állására. Varga P. Ildikó kimutatja, hogy a siker érdekében Vikár milyen módszerekkel konstruált magának tudósidentitást, hogyan domborította ki leveleiben azokat az életrajzi tényeket, amelyeket az elérni kívánt cél érdekében fontosaknak tartott. Hivatkozik nyelvészeti tanulmányaira, a tájszólások gyűjtésére, finn nyelvtudására és terepmunkáira, arra, hogy ő Budenz tanítványa, de arra is, hogy ő mint „a hatalmi tényezőkkel jó lábon álló” képes lenne elérni azt, hogy a tanszéket kettősszák, s még egy tanári helyet kialakítsanak. Az állást végül nem Vikár, hanem Szilasi Mór klasszika-filológus, finnugrista kapta meg, s ekkor a sérődött Vikár (akinek levelezésére egyébként nem jellemző az antiszemita hang) Szilasi és elődje, Halász Ignác származására utalva írja barátjának, Emil Setälä finn nyelvésznek: „Furcsa is, hogy a magyar nyelv tudománya mintegy örökségkép szálljon zsidóról zsidóra.” (112. p.) Ugyanakkor a szintén zsidó származású Munkácsi Bernát kompetenciáit egyáltalán nem kérdőjelezi meg; a kolozsvári egyetem zoológus professzorához, Apáthy Istvánhoz írt levelében, melyet Varga P. Ildikó szintén idéz, Vikár leszögezi, hogy finnugor és magyar nyelvészeti tanulmányai révén „Munkácsit kivéve” csak ő volna hivatott erre a katedrára. Varga P. Ildikó körültekintően, több irányból közelítve tárgyalja az ügyet, rámutat egyebek között arra, hogy Vikár ugyan folytatott nyelvészeti tanulmányokat, az egyetemet azonban nem

fejezte be (bár ez a probléma, ahogy Vikár egyik levelében utal rá, egy különengedéllyel elintézhető lenne).

Külön fejezet foglalkozik Vikár második és harmadik finnországi útjával, az 1935-ös jubileumi magyar Kalevala-kiadással, a La Fontaine Társasággal (ez utóbbiról csak röviden ír a szerző, mert a témát külön monográfiában készül feldolgozni). Vikár 1905-ben miniszteri megbízással utazott Finnországba, megismerkedett a finn politikai, művészeti, kulturális élet jelentős személyiségeivel (pl. Akseli Gallen-Kallela festővel, akinek nem sokkal később, 1908-ban a Szépművészeti Múzeumban is kiállítása volt), s fontos finn-magyar irodalmi projektek előmozdításán (a Toldi-trilógia finn és a Kalevala magyar fordításának állami támogatással megjelenő díszkiadása) ügyködött. Varga P. Ildikó a Vikár-levelezés alapján a Gallen-Kallela-szakirodalom egyes állításait is ki tudja igazítani, s rámutat a nagyszabású tervek megghiúsulásának lehetséges okaira (a Toldi finn fordítása végül elkészült, de a tervekkel ellentétben nem az Otava, hanem a WSOY kiadásában jelent meg, Vikár teljes magyar Kalevala-fordítása pedig illusztrációk nélkül jelent meg 1909-ben, pedig a tervek szerint Gallen-Kallela készített volna hozzá illusztrációkat). Később, 1935-ben, Gallen-Kallela halála után egy díszkiadást is kiadtak, Kallela fiának, Jormának a közreműködésével. 1928-ban Vikár a finn Kalevala-ünnepségek díszvendége volt, finnül tartott előadást a Kalevala magyar fordításáról (ezzel kapcsolatban az akkor Helsinkiben tartózkodó magyarok az önreklámozást vetették a szemére).

A kötet a háttéranyagok tükrében bemutat egy izgalmas, a fordítói szerzőséggel kapcsolatos vitát is: Vikár finnre fordított egy magyar színdarabot (Hunyadi Sándor Feketeszarú cseresznye című drámáját), melyet azonban a finn színházban végül a színházigazgató egyik rokonának fordításában játszott-

tak, a sértődött Vikár azonban tekintélye révén elérte, hogy az ő nevét is feltüntessék fordítóként a plakátokon és műsorfüzeteken. Varga P. Ildikó bemutatja, hogyan válik a fordítói szerzőségről folytatott vita kultúrdiplomáciai ügyvé, s milyen szerepet kap ebben a manipuláció.

A kötetet záró, *Önkultuszépítés mint marketingstratégia* című izgalmas fejezet egyebek között azt vizsgálja, hogyan jártul hozzá Vikár önmenedzselése (melynek a korábbi fordító, Barna Ferdinánd lejárata is a része volt) ahhoz, miként ítéli meg a mai olvasóközönség a Kalevala magyartításait. A Vikárról mint nyelvzseniről szóló anekdota révén még tovább erősödik az a kultusz, melyet Vikár magának felépített.

Vikárt először 1945-ben Dunavecscén temették el, majd újratemették 1948-ban, amikor a Farkasréti temetőben kapott díszsírhelyet a fővárostól. A Vikár-hatástörténet fontos eleme az újratemetés, melynek, amint arra a szerző rámutatott, „az új pártpolitikai paradigmába illeszthetőség” is a tétje volt.

Polgár Anikó

Weber, Samuel: Preexisting Conditions. Recounting the Plague. New York, Zone Books, 2022. ISBN 9781942130727 (hardback) / 9781942130734 (ebook)

Ötéves a Covid-járvány. A kitörése óta eltelt időszakban számos alkotás, irodalmi mű, film stb., illetve történeti és kultúratudományi munka foglalkozott a világjárványok kulturális hatásaival. Samuel Weber *Preexisting Conditions* című könyve egyike azoknak a nagyszabású, egyben ösztönző vállalkozásoknak, melyek létrejötté a Covid-19-hez (is) kötődik. A szerző az előszóban ki is tér erre a szituációra, megemlítve egy konkrét egyetemi szemináriumhoz fűződő diskurzust, amely számára Albert Camus *A pestis* című kulcsregé-

nyének újraolvasásában nyilvánult meg. A regénnyel, az irodalmi fikcióval, majd pár hétre rá a konkrét járványtapasztalattal való szembesülés elindított (vagy beteljesített) egy folyamatot számára, amely a járványok, a járványfikciók és az emberi történelem összefonódásának újragondolását eredményezte.

Mindez aztán egy igen különleges és megfontolt, bátran kijelenthető, hogy megke- rülhetetlen koncepcióként öltött alakot, melyet Weber így fogalmaz meg: „Az olyan katasztrófákkal ellentétben azonban, mint a cunamik, földrengések, vulkánkitörések és asztrális ütközések, a járványok megjelenése és fejlődése nem csupán természeti okokra, hanem a már meglévő társadalmi körülményekre is reagál. Ha a járványok előfordulását hagyományosan »látogatásként« írkják le, akkor a járványok és a már létező körülmények közötti kapcsolat azt mutatja, hogy meghívott látogatók, még akkor is, ha a meghívás minden, csak nem szándékos, önkéntes vagy egyértelmű. A pestiseket az általuk meglátogatott helyek sajátos, sőt szinguláris »előfeltételei« hívják meg. Ahogy a »látogatás« fogalma is sugallja, a csapások mindig mozgásban vannak. Az általuk kiváltott válaszoknak figyelembe kell venniük ezt a mobilitást.” (11. p.)

A könyv lényegében a járványokat lehetővé tevő preegzisztens (kb. előzetesen adott, meglévő vagy fennálló) állapotokra és válaszreakciókra (pl. az izolációra és következményeire) fókuszál, miközben a választott irodalmi művek elemzésén keresztül felnyitja a járványok nyelvi és kulturális kontextusát, felvázolva egy kultúrorvostani irodalomtörténetként is olvasható interpretációs hálózatot. A mintázatban a testamentaritás komplementer fogalmi rendszereket feltételez, melyekben a fizikai világ és a lingvisztikai kód, az egyedi és az általános, az egyéni és a közösségi, az elszigetelt és a nyilvános stb. kapcsolódik össze vagy cserélődik fel az aktuális járványdinamika fényében. „Itt – írja a szerző – a »pes-

tis« különböző megnyilvánulásait vizsgáljuk meg az emberi és környezeti feltételek pályáján belül, ahogyan azt a nyugati hagyomány írói dokumentálták, akik egy népesség közös halandóságával való szembesülését vizsgálták, ami egyben közös életük tanúságtételének is bizonyul.” (13. p.) Ennek megfelelően Weber koncepciója – és ez nem paradoxon – metonimikusan fogja át a nyugati kultúra járványtörténeteinek spektrumát.

A *Preexisting Conditions* a *The Local and the General* című fejezettel kezdődik, amely elsőrangú kezdőpontnak, egyben alapnak bizonyul. A kiindulópont a Covid-19, illetve a bakteriális és a vírus okozta fertőzés közti különbség. Mivel a Covid-19 minden idők legjobban dokumentált járványa, számos olyan következtetés vonható le a nyilvános adatok alapján, melyek egyrészt visszamenőleges érvényűek, másrészt modellértékűek lehetnek a további járványok tanulmányozásakor. Az egyik legegyszerűbb ezek közül talán az, hogy a fertőzésnek való kitettség különböző mértékben érint különböző (társadalmi) csoportokat, ahogyan a halálozásnak sem teljesen azonos az esélyei.

Weber szerint: „Itt, mint másutt, a Covid-19-nek, akárcsak az azt megelőző járványoknak, kinyilatkoztató funkciója van: pontosan a betegségre való fogékonyságot és sebezhetőséget megkülönböztető »előfeltételek« létezését tárja fel. Mindenki halandó, de nem mindenki egyformán halandó. Vagy inkább nem mindenki ugyanolyan módon halandó. Így nem véletlen, hogy a Covid-19 megjelenése katalizátorként szolgált a társadalmi és gazdasági egyenlőtlenségek előfeltételei elleni tiltakozó mozgalmak ösztönzésére.” (19. p.) Ez a változó, de számos antropológiai állandót is tartalmazó feltételrendszer előkészítette a világgjárványok kialakulását a fekete haláltól a spanyolnáthán és a HIV-fertőzésen át a Covid-19-ig.

Webernek az ismétléssel, a rezonanciával és a várakozással kapcsolatos pontos megfigyelései már az előszóban is kiegészülnek egy irodalmi párhuzammal (ahol a szerző ismét Camus regényére utal), majd Walter Benjamin híres, a poszttraumatikus stressz szindrómával foglalkozó esszéje (*The Storyteller*) kerül szóba, amely arra a kérdésre ad választ, hogy az emberek miért mesélnek történeteket a járványokról. Weber ezután kilenc fejezetben beszél el, elemzi a járványirodalom gondosan megválasztott csomópontjait. A mintázatban a Biblia után Thuküdidész, Boccaccio, Luther, Defoe, Kleist, Artaud, Camus és Hölderlin írásai kerülnek fókuszba, melyek különböző korokban reagáltak a járványok kísérőjelenségeire, antropológiai és kulturális faktoraira, a preegzisztens állapotok kardinális tényezőire.

A fejezetek külön-külön is bevilágítják a járványszituációk által inspirált (alternatív) politikai gyakorlatokat, együttesen pedig elbeszéli a nyugati kultúra pandémiai töréspontjainak nagyon is összefüggő történetét. Weber könyve mértékadó teljesítmény, amely alapvető hozzájárulás a járványdiskurzusok megértéséhez. Szempontrendszeréből következően ugyanakkor arra is alkalmas, hogy megalapozza és élénkítse a járványirodalom legfrissebb fejezetének tanulmányozását; a Covid-19 idején született művek közül főként azokat (mint pl. Orhan Pamuk *A pestis éjszakái* című regénye), melyek komplex módon viszonyulnak valamely aktuális járvány temporális, de részben ismerős dinamikájához. Végezetül, a *Preexisting Conditions* megmutatja azt is, hogy az identitásainkat – az írás közbejöttével – miként értelmezhetjük a biopolitika és a bio-poétika köztes termékeként.

H. Nagy Péter

Raskó Gabi: Hoztok nekünk túrórudit? Külföldön élő magyar gyerekek igaz történetei. Budapest, Zazie Books, 2024, 168 p.¹

Raskó Gabi *Hoztok nekünk túrórudit? Külföldön élő magyar gyerekek igaz történetei* című könyve a diaszpóralét mindennapjaiba enged betekintést az olvasónak a gyerekek szemüvegén keresztül. A könyv szerzője végzettségét tekintve jogász, a diaszpóralét azonban meghatározó szerepet játszik az életében: családjával négyéves korában Mexikóba, majd pár év itthonlétet követően Brazíliába költöztek. 2022-től férjével és fiával együtt Balin élnek. A könyv elkészülésében nagy szerepet játszott, hogy „a fiúknak nagyon hasonló nehézségekkel kell megbirkózniuk, mint nekem kellett, amikor gyerekként külföldön éltem. (...) Az ő örömeiket és gondjaikat látva jutott eszembe, hogy talán segíthetnék a külföldre költöző gyerekeknek és családoknak azzal, ha megosztom velük olyan gyerekek történeteit, akikkel mindez már megtörtént”. (11. p.) A könyv tehát azt igyekszik feltárni, hogy milyen érzésekkel rendelkeznek azok a magyar gyerekek, akik külföldre költöznek, milyen nehézségekkel kell szembenézniük és milyen élmények érik őket.

A könyv a szerző gyerekkori tapasztalataival együttvéve összesen 14 család életét mutatja be, akik többnyire a jelentősebb magyar diaszpórák központjában élnek, mint Ausztria, az Egyesült Királyság, az Egyesült Államok, találunk azonban köztük kevésbé szokványos helyszíneket is, mint Bali, Japán és Szaúd-Arábia. A történet főszereplői a gyerekek, akik elmesélik, milyen élményeket,

tapasztalatokat szereztek Magyarországtól távol, s milyen nehézségekkel kell szembenézniük. Közülük néhányan Magyarországon születtek és átöltözés bizonytalanságát, de akadnak olyanok is, akik már másodgenerációsként a diaszpórában születtek. A hazaköltözés tekintetében is rendkívül eltérően gondolkodnak, néhányan ugyanis már visszatértek Magyarországra, vannak, akik tervezik a jövőben, és olyanok is, akik egyáltalán nem szeretnék visszatérni Magyarországra. Ennek megfelelően akár családon belül is mindenkinek mást jelent az otthon és a haza fogalma. A könyv szerzője így fogalmaz: „Mégis, bármennyit köszönhetek a külföldi tapasztalataimnak, és bármennyi időt töltök Magyarországon kívül, soha sehol nem érzem magam annyira otthon, mint Budapesten. Amikor leszáll velem Ferihegyen a repülő, és földet ér, azt érzem, hazaértem.” (130. p.) Dániel, a Dél-Afrikai Köztársaságban élő kisfiú azonban így fogalmaz: „Abban viszont mindketten hiszünk (ő és az édesanyja), hogy bárhol is legyünk, ha együtt vagyunk a családukkal, azokkal, akiket szeretünk, akkor jól leszünk. Afrika vagy Magyarország, vagy bármely más ország, ami fontos számomra, az elsősorban nem egy földrajzi hely, hanem egy hely a szívemben, amit érzek, amikor rá gondolkodom.” (111. p.) Máté, a szerző 12 éves fia így írja le az otthon fogalmának dilemmáját a családon belül: „Sokat szoktunk erről beszélgetni, hogy kinek mi jelenti az otthont. Papának az otthon az, ahol mi négyen együtt vagyunk és olyan az élet, amiben mindannyian jól érezzük magunkat, legyen az bárhol a világon. Mamának az otthon az Magyarország, mert ott vannak a szülei, tesói, az igazán régi barátai, és szerinte az otthon-érzést ez a sok emberi kapcsolat adja együtt, még akkor is, ha valami nem tetszik az ottani életben. (...) Mi Félixszel most Mamával értünk egyet, de ki tudja, felnőtként lehet, hogy másképp

1 Készült a Kulturális és Innovációs Minisztérium EKÖP-24-2 kódszámú Egyetemi Kutatói Ösztöndíj Programjának a Nemzeti, Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával.

gondoljuk majd, ezt most még nem tudom megmondani...” (79. p.)

Az elbeszélések többségéből kitűnik, hogy a családok ragaszkodnak magyar hagyományaikhoz, kultúrájukhoz, így például az anyák napját is a magyar naptár szerint ünneplik, és a Mikulás december 6-án látogatja meg a gyerekeket. Vannak azonban olyan ünnepek, amelyeket a helyi szokásokból vesznek át, például Lorenzo és Sebastian Olaszországból január 6-án hajnalban Befana érkezését várják: „aki egy nagyon ronda, hosszú orrú és púpos, de jóságos boszorkány. Seprűnyélen repül és cukorkákkal tömi meg a zoknijainkat...” (101–103. p.) A magyar nyelv használata is kiemelt fontossággal bír a családok életében, bár néhány esetben előfordul, hogy a legkisebbek nem szeretnek magyarul kommunikálni, mert nem érzik magukat biztosnak a nyelv használatában. A magyar nyelv ismerete így négy fokozatra osztható: érti, tud beszélni, tud olvasni, tud írni. Sokaknál azonban épp a kortársakkal való kapcsolatfelvétel okozott nehézséget a nyelvi különbségek miatt, bár többségük soknemzetiségű oktatási intézménybe jár, ahol különböző nyelvű és kultúrájú gyerekekkel vannak együtt. Gyakran előforduló tényező még a gyerekek esetében a kevert nyelv, azaz a hunglish használata, amikor az idegen nyelv logikájával fejeznek ki valamit (például hidegem van a fázom helyett), vagy idegen nyelvű szavakat látnak el magyar toldalékokkal. Raskó Gabi könyvével arra buzdítja a külföldön élő családokat, hogy törekedjenek a magyar kultúra és a magyar nyelv átadására, ugyanis ez segíti a gyerekeket abban, hogy tudják, honnan jöttek, valamint kapcsolatot tudjanak fenntartani a Magyarországon élő rokonokkal, barátokkal. „Rádásul – mivel magyarul nagyon kevesen beszélnek a világon –, különleges és ritka tudás lesz a birtokukban.” (12. p.) – vallja a könyv írója. A könyvben szereplő gyer-

mekek elbeszélései alapján azonban elmondható, hogy sokan közülük találkoznak magyar mesékkel vagy úgy, hogy szüleik olvasnak nekik, vagy rajzfilmeket keresztül. Ilyenkor a klasszikusabb mesék mellett, mint például a Vuk, Vízipók-csodapók, előkerülnek az újabbak is, mint a Jégvarázs, Tesz-Vesz város, a Bogvyó és Babóca.

A könyv Magyarországra és a külföld vonatkozásában is megfogalmaz számos különbséget, és jelentős eltérések mutatkoznak az egyes külföldi országok között is, így például olvashatunk olyan gyerekekről, akik a barátaikkal az iskola után a tengerparton töltik minden szabadidejüket, míg másokat biztonsági okokból mindenhol a szüleik visznek autóval. Egyeseknek nagy élmény a budapesti villamosozás, míg mások a hazatérésben a rokonok és barátok meglátogatását szeretik a legjobban. A Balaton azonban szinte minden gyerek kedvence. Ezekre a helyi sajátosságokra maga a szerző is felhívja a figyelmet. „Vannak országok, ahol az emberek mosolygósak, kíváncsiak, szívesen barátkoznak és örömmel megosztják mindenüket másokkal. És vannak országok, ahol morcosabbak, zárkózottabbak az emberek, és nem annyira nyitottak az idegenekre. Vannak helyek, ahol szigorúan betartják a szabályokat, percre pontosan érnek a találkozókra és nem okoznak nagy meglepetéseket, és vannak helyek, ahol a káoszban is jól kiismerik magukat, órákat késnek, és mindig akad valami izgalom körülöttük. Vannak országok, ahol az emberek hangosak, optimisták és tele vannak reménnyel, máshol csendesebbek, búskomorabbak és sötétebben látják a jövőjüket. Vannak országok, ahol a nőknek még a haja és az arca sem látszódhat ki a ruhájuk alól, és vannak olyanok, ahol az sem lep meg senkit, ha meztelenül napozik valaki a strandon vagy mezítláb megy be a boltba. Vannak országok, ahol az emberek azt hiszik, hogy mindenképpen gazdagnak kell lenniük

ahhoz, hogy boldogok legyenek, és vannak országok, ahol a legszegényebb emberek is gyakran boldognak érzik magukat.” (129. p.)

Az elbeszéléseket követően Raskó Gabi képeket helyezett el azokról a családokról, akiknek nézőpontja megjelenik a könyvben. Ez segít abban, hogy a megszólalókat közelebb hozza az olvasóhoz, mert ők így a képek segítségével megjelennek az olvasó szeme előtt, és ez megtölti a szöveget érzellemmel. A könyv illusztrációit Grela Alexandra készítette, aki maga is megtapasztalta a diaszpóralétet, ugyanis Lengyelországban született, majd élt Líbiában és Németországban is, 18 évvel ezelőtt költöztek Debrecenbe, a férje szülővárosába, és gyermekeik már Magyarországon születtek.

Az utolsó oldalakon Szabó Vivien Svédországban élő pszichológus tanácsai olvashatók mindazok számára, akik a könyvet olvasva magukra ismertek néhány elbeszélésben: vagy akik már külföldön élnek, vagy még csak tervezgetik a külföldre költözést. A pszichológus célja, hogy ezekkel a javaslatokkal olyan fogódzót nyújtson az érintetteknek, amelyek segítségükre lehetnek a nehéz pillanatok átvészelésében. A könyv tippeket fogalmaz meg külön a gyerekek és a szülők számára. A javaslatok a gyerekek felé főként a kreativitást, az új iránti nyitottságot, a régi életből való emlékek gyűjtését jelentik. A pszichológus felhívja a figyelmet arra, hogy a költözéssel nem kell, hogy megszakadjanak az otthoni kapcsolatok, ugyanis az internet világa már számos lehetőséget kínál a másikkal való kapcsolódásra a világ különböző pontjairól is. Ezenfelül pedig igyekszik tudatosítani a gyerekekben, hogy hibázni oké, hiszen nagyon kicsi az esélye annak, hogy elsőre minden tökéletesen menjen. Arra sarkallja őket, hogy merjék használni a nyelvet, amelyre az új helyen szükségük van, még ha hibásan is, mert ez is azt eredményezi, hogy ezáltal sokkal többet tanulhatnak. A szülők

felé a következő tanácsokat fogalmazza meg a pszichológus: kommunikáljanak őszintén és nyitottan a gyerekekkel már a költözés előtt is, adjanak pozitív megerősítéseket nekik, teremtsenek olyan helyzeteket, amelyek sikert eredményezhetnek, legyenek példák a nehézségek leküzdésében, fogadják el a gyermekben megjelenő negatív érzelmeket is, segítsék őket a társas kapcsolataik kialakításában, biztosítsanak számukra közös élményeket, engedjenek teret a családi tradícióknak és mutassák ki feléjük szeretetüket elkerülve a bármiféle összehasonlítgatást, megbélyegzést.

Raskó Gabi könyve új perspektívát nyújt a diaszpórakutatáshoz azzal, hogy a gyerekeken keresztül mutatja be a történeteket, az életutakat, ezzel is segítséget nyújtva azoknak, akik hasonló helyzetben vannak. Kepes Andrással, a könyv egyik ajánlásának megfogalmazójával egyetértve merem kimondani, hogy Raskó Gabi könyve hiánypótló, és érdekes olvasmány mindenki számára, aki meg szeretné ismerni a diaszpórában élők mindennapjait, feltárva mindazokat az örömeket és nehézségeket, amelyekkel szembesülnek.

Jeso Eszter

Mészáros Tibor: Egy 20. századi Odüsszeia. Márai Sándor élete I–II. Budapest, MMA Kiadó, 2024, 928 p.

Egy időben sok szó esett arról, hogy a szöveg, a műalkotás előbbre való, mint a szerzői életrajz, ez aztán a későbbiekben már csak az irodalomtatásban merült fel kérdésként, nem tudom, megállapodott-e ott valamilyen helyzetben a kérdés, vagy megállapodtak-e valamilyen az érintettek. Nemzedékem még úgy tanulta a nyolcvanas évek módszertanán, hogy a szöveg az elsődleges, a mű önmagában véve, de ahol az életmű szoro-

san összefügg az életrajzzal, történeti alapon, mint mondjuk Petőfié, vagy földrajzin, mint például Csokonaié, ott a kettőt együtt célszerű tanulni, tanítani, bemutatni, értelmezni. Az irodalomtudományban már mind az életmű történetiségéről, mind a szerző életrajzáról, nemkülönbén a szövegek központúságról áthelyeződött a hangsúly a befogadóra, onnan pedig a szövegek (és az egyéb kulturális médiák) közti összefüggés-hálózatra. Természetesen ezek mind additív módon járultak hozzá az olvasás és az értelmezés széles területének vizsgálatához, nem kizárólagos érvennyel. Így az életrajz (ismeretének) fontossága sem vitatott, sőt az ismeretterjesztés szintjén ma reneszánszát éli ezek tematikus csoportosítása (mit, kit szerettek az írók, hogyan viselték magukat és egymást, stb.). A jó életrajz napjainkban minden korábbi s mai irodalomfelfogásnak is teret ad, ahol ezt az életrajz megkívánja, mintegy mellékesen. Mészáros Tibor kétkötetes munkája ilyen.

Az már az előszóából kiderül, hogy a szerző életrajz alatt az életművet is érti, s természetesen annak recepcióját is. Ugyanitt bemutatja monográfiájának elveit is: a teljes életművet vizsgálja; ezen belül helyreigazítja a közkeletű s ezért továbbélő filológiai tévedéseket (nemkülönbén a korábbi helyreigazítások korrekcióját is felvállalja); figyelembe veszi a Márai-szövegek keletkezése és az adott időpont-időszak (és maga Márai) válságai közti összefüggéseket; górcső alá veszi az 1948–1991 közötti időszakot, amikor Márai a Kárpát-medencében csaknem teljességgel ismeretlen volt, hiányzott az olvasása s így a műveiről való gondolkodás is, Mészáros Tibor tehát ezt az űrt szükségesnek tartja behatóbban vizsgálni; Márai esetében megalapozottnak látja élet és mű szoros egységét szemmel tartani; a Márai-életműnek és kutatásának a reneszánsza lezártával elérkezettnek látja az időt az összegzésre a legfontosabb

kutatások eredményei mentén; s végül hasznosít mindent, ami az utóbbi időkben – nagyrészt neki köszönhetően – Máraitól megjelent: így A teljes napló egyes köteteit vagy a *Márai Sándor* c. mintegy ezeroldalas, tízezer-nél is több tételt tartalmazó bibliográfiát (Budapest, Helikon–PIM, 2003); stb. Ez a hatalmas monográfia természetesen nemcsak egy változatos, sokrétű (lineárisra időrendben sem tehető) kalandos, sikerekkel és kudarcokkal teli pálya végigkövetése és rekonstrukciója, tehát egyfajta *Odüsszeia*, hanem lényegéből, természetrajzából adódóan maga is odüsszeia, hányattatás és bolyongás, számos Szküllával és Kharübdisszel, ezek közt kellett szerzőjének úgy súlyoznia s tapasztalatai és szakértelme szerint egyensúlyoznia, hogy a jól felfogott teljességnek, az önmaga szabta helyességnek eleget tegyen; „Nehéz pontos szavakat találni Márai Sándor életére és életművére, melyekkel helyesen leírható, s nem tévedünk el a klisék útvesztőjében.” (20. p.) De ezek csak a lényegi szempontok, magából az előszóából nem (de a tartalomjegyzékből és még az utószóából sem) látható-sejthető mindaz, ami e munkából fejlik és kifejthető.

A recenszensnek különösen rokonszenves – s akkor ez kerüljön külön bekezdésbe –, hogy a szerző Márai-életrajza kedvet ébreszt az olvasáshoz és az irodalomhoz, mármint Márain túl, úgy általában a magyar és a világ-irodalomhoz egyaránt, igen jó szerzők nagyon jó szövegrészleteivel, ezek megidézésével, olykor akár csak egy lábjegyzettel. S akkor itt célszerű megjegyezni, a mű valóban teljesnek és helyesnek tartható abban az értelemben is, hogy Mészáros Tibor olyan hangnemben, mondatszerkezetben, stílusban taglalja Márai Sándort, amely a bármikori Márai-rajongók népes táborának nyilvánvalóan rokonszenvesen érthető és befogadható, miközben a szakszerűségnek is a legnagyobb mértékben eleget tesz: egyetlen idézet, adat

vagy tény sem marad hivatkozás nélkül (több ezer lábjegyzet); módszeresen tagolt, nyolcoldalt tartalomjegyzék előzi meg; csak a függeléke nyolc szükségszerűen fontos fejezetből áll (a Márai-hagyaték; fontosabb személyek MS életében; életrajzi és posztumusz kronológia; kötetben megjelent művei; dokumentumfilmek, kisfilmek, játékfilmek, emlékezések; lakóhelyei, emlékhelyei itthon és a nagyvilágban); s természetesen az elmaradhatatlan névmutató. Ez utóbbi sajnos szakít a hagyománnyal, még a Márai-bibliográfia hagyományával is, mert az ábécérendben külön rendezi a hosszú magánhangzókat, így például a hasonló regiszterekben járatlan laikus olvasó könnyen azt hiheti, hogy például a monográfiában többször hivatkozott Fábry Zoltán nem szerepel a mutatóban (ha Fabik Károly és Fadrusz János közt keresi), holott természetesen szerepel (Fazekas Csaba után). Elképzelhető, hogy ez már a szerzői kézirat leadása utáni műszaki-tördelési szakasz túl gyors megtételéből ered; a könyvtest több tördelésinek tekinthető hiba és következetlenség nyomát viseli, főként a lapalji jegyzetekben, melyek közt akad olyan is, amely a mű egy konkrét, oldalszámmal jelölt jegyzetére irányítja az olvasót, de ott olyan nincs.

A monográfia a Márai-életutat meghatározó jellemzők felvázolásával kezdődik, jól választott kontextust és alaphelyzetet biztosítva a későbbi konkrétumok megragadásához és értelmezéséhez: (MS) az előző század gyermeke; személyiség és alkat; viszonya jelenhez és múltához; polgárság; eszmény és szerep; filozófusok a múlt szolgálatában; az íráshoz való viszony és az írói sors. Tematikus a következő szakasz is: a Város, a szülők, az iskolai évek (1900–1919), benne a Városon (Kassán) és a családon kívül külön az Emma néni és az iskolák, de pl. Mihályi Ödön, Krúdy, Kosztolányi és a Tanácsköztársaság is. Ezt a Budapeستől Budapestig – Egy író polgárrá lesz (1919–1928) követi. Itt főszerepbe

Németország kerül, Lipcsétől Berlinig, a német publicisztika, a *Frankfurter Zeitung*, felesége, Lola. Az 1928-tól 1935-ig terjedő évek a magyarországi közélet és a polgári szerepköré, az első nagy regényeké: *Bébi...*, *Csutora*, az apa halála, a középpontban pedig természetesen az *Egy polgár vallomásai*. A következő rész az ambivalencia kérdéseit vizsgálja: lapváltások, Máraira vonatkozó bírálatok, szerepeire vonatkozó eszmei kérdések, Márai a kortársai megítélésében. A Mágia – a szó és a hivatás bűvöletében a végső magyarországi szakaszt öleli fel: A féltékenyek, Kisfaludy Társaság, a visszacsatolt Kassa, fiuk halála, *Vendégszínház Bolzanóban*, *Szindbád hazamegy*, *Kassai őrvár*, *A kassai polgárok*, Mezei Mária, Leányfalu, *Napló*, írói válaszok (Márai és Illyés) – röviden sem lehet felsorolni az itt bemutatott tárgyköröket és kérdéseket. Itt, az első kötet végén kapott helyet a legutolsó magyarországi év, az 1948-as, s ez egyúttal bevezető az emigrációba is.

A második kötetbe került az életút második fele, kezdve az első olaszországi négy esztendővel: Nápoly, *Hallgatni akartam*, *Halotti beszéd*, Szabad Európa Rádió. Utána az első amerikai tartózkodás, tizenhárom év New York: *Béke Ithakában*, kapcsolattartás a családdal, az első New York-i éveket megszakítja (a monográfia) 1956-tal, de folytatódik a levert forradalom tapasztalatait magáénak tudó emigránsélet, a kapcsolatok, a könyvkiadás, az utazások, majd a SZER-ből való távozás és: *San Gennaro vére*. Tizenhárom év Olaszország következik (1967–1979): Salerno, ebben a részben az amerikai évek alatt írt *Napló 1958–1967* és folytatása *Napló 1968–1975*. A további fejezetek az utolsó évtizedet veszik sorra: öregedés, magány, Püski házaspár, fogadott fiuk elvesztése, Lola halála, *Napló 1976–1983*, *A Garrenek műve*. Végül: Márai és a halál: a halál motívuma életművében, az öngyilkosság motívuma,

a meghívott halál. Ezt a fejezetet MS posztumusz sikerének története, hazai és világirodalmi népszerűségének állomásaai zárják.

Aligha látható, de sejthető, hogy a recenzió nem képes a leírtaknál többre kiterjedni, se mélyebbre hatolni, se szélesebbre, a felsorolhatatlanul sok oldalágak irányába.

Mészáros Tibort a kortárs irodalomtudomány vezeti, amikor egy-egy Márai-művet értelmez és értékeli, s ezzel biztosra megy: miközben cizellál, folyamatosan árnyal, olyanokra hivatkozik és olyan kritikákkal, tanulmányokkal és Márai-értelmezésekkel ágyazza be a Márai-életművet, melyek mértékadóak s a maguk esetleges továbbírásaiban, későbbi korrekcióikban is lényeges szempontokat és érvrendszereket állítanak fel. Ugyanakkor szóba hozza a kevésbé fontos, részben vagy egészében túlzó, meghaladott, eleve elhibázott recepciót, vélekedést és ítéletet is. Nemkülönben az életmű és az életút vargabetűit, tévedéseit – a bolyongás megannyi Márai-stációját, a recenzens szerint mindent a maga helyén kezelve. Nagyon nagy rálátása van mindenre: arról is tud szakszerűen megalapozott véleményt mondani, ami csak sejthető, feltételezhető, vagy sejthetően, feltételezhetően nem úgy van volt életében, ahogy Márai írja; egyik forrást szembeesíti-ütközteti a másikkal, sok esetben Márait Máraival. Mészáros Tibornak betekintése van a teljesnek gondolható Márai-életműbe, részint intézményes (a PIM-ben őrzött), részint a hozzáférhető (vagy csak számára hozzáférhető) magánhagyatékokban őrzött anyagokba, e helyt a Márai-levelezésnek van kiemelkedő szerepe. A szakirodalmat láthatóan a kötet tető alá hozásának utolsó pillanatáig követte és eredményeit beépítette e hatalmas munkába, így felhasználta Polgár Anikó 2020-ban (az *Irodalmi Szemlé*ben) megjelent kiváló tanulmányát is. És természetesen, mint már volt róla szó, igen jó alapokon nyugszik az életmű-értelmezés: Fried

István, Lőrinczy Huba, Ötvös Anna, Rónay László, Szegedy-Maszák Mihály, Szőnyi Zsuzsa és sokan mások, akik néhány alapozó tanulmánnyal, kritikával segítették hozzá a szerzőt ehhez a szakmaisághoz. Itt lehetne szólni azokról az alkotókról is, akik meghatározóknak tarthatók Márai életében, Goethétől Homéroszon (az ő *Odüsszeiájának* első része) át a filozófusokon keresztül, Arany Jánosig... a sor nagyon hosszan folytatható. S említendőek azok is, akik mintegy érintőlegesen szerepelnek a műben, akiknek szemtől szemben nem volt közük sem Máraihoz, szó szerint pedig a műveihez, vagy legalábbis nem valószínű, mégis fontos szerepük van a Mészáros-monográfiában. Egy Lénárd Sándor (például, de többek közt). Virginia Woolf – ők ugyanis épp a monográfia szerzőjének széles látóköre révén kerültek ide, a Márai-életrajzba, s azt látjuk, hogy ahová kerültek, ott helyük is van. S ez újfent visszairányítja a figyelmet arra, mennyire olvasóbarát könyvről is van szó.

Amikor a Márai-bibliográfia szőrén-szálán elfogyott, kiadója, a PIM hozzáférhetővé tette a világhálón (igen jó olvasmány). Talán ennek a monográfiának is ez lesz a jövője, vélhetően előbb utánnomásban, majd második kiadásban is megjelenik, s bizonyára nagy látogatottságnak örvend majd a világhálós változata is, ha lesz, de. De valószínűleg jobbára a tudomány művelői, a kutatók számára, mert ez épp az a könyv, amelyet könyvtárgyként jó lapozgatni, előre-hátra hajtogatni (könyvelző zsinórral ellátható lett volna, nem baj, bármi megteszi könyvelzőnek), kézben tartani. Rövid szerzői utószavában azt írja Mészáros Tibor, jellemzően a Goethe-életrajzot megíró Eckermannra is utalva: „Vállalom, hogy kötetemben egy általam felrajzolt, nem teljesen objektív portré bontakozik ki” (829. p.), s már az egyes szám első személyekből és a birtokragból is egyér-

telmű, hogy ehhez minden oka s joga megvan. Egyébként nem valószínű, hogy a teljesen objektív portré volna bárki irodalomszerető olvasó vagy kutató leghőbb vágya. Nagyon jól van ez így, ezzel a tényleg sok objektívval ellátott és sok területre belátó, közelit és távolit egyaránt rögzíteni tudó opti-

kával. Aki többre vágyik, látogasson el a Petőfi Irodalmi Múzeum Márai-honlapjára (Mészáros Tibor készíti), vagy szerezzon be bármit abból, amire ez a Márai-életrajz hivatkozik.

Csanda Gábor